

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА**

СКРИННІК ЮЛІЯ СЕРГІЇВНА

УДК: 811.111'42'22

**ДИСКУРСИВНА ВАРІАТИВНІСТЬ ВЕРБАЛЬНОЇ
ТА НЕВЕРБАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ МОВЦІВ
ПРИ ЗМІНІ СОЦІАЛЬНИХ РОЛЕЙ
(НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)**

Спеціальність 10.02.04 – германські мови

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

Харків – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі англійської філології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
СОЛОЩУК Людмила Василівна,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
професор кафедри англійської філології.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
УЩИНА Валентина Антонівна,
Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки,
завідувач кафедри англійської філології;

кандидат філологічних наук, доцент
ЯШЕНКОВА Ольга Володимирівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
доцент кафедри англійської філології
та міжкультурної комунікації.

Захист дисертації відбудеться 23 травня 2019 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.27 у Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна (61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, ауд. 7-75).

З дисертацією можна ознайомитися у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розіслано 16 квітня 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.І. Морозова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертаційна робота присвячена аналізу особливостей функціонування й взаємодії вербальних та невербальних компонентів комунікації при реалізації / зміні соціальних ролей дискурсивною особистістю в інституціональному та побутовому типах дискурсу.

Фокусування мовознавчих досліджень навколо людини та комунікації зумовило породження течій у руслі дискурсивно-комунікативної парадигми, що вивчають соціальні та рольові характеристики комунікантів, віковий, гендерний аспекти (Н. Д. Арутюнова, А. Д. Белова, С. Гал, О. С. Кубрякова, В. Лабов, А. П. Мартинюк, І. П. Сусов, І. С. Шевченко). Прогресивним кроком на шляху до дослідження мовленнєвої діяльності людини стало залучення вчень про мовну особистість (Б. Ашфорт, В. І. Карасик, Ю. М. Караулов), дискурсивну особистість (Н. В. Петлюченко, Л. В. Солошук), трактування залежності мовленнєвої поведінки від комунікативної ситуації (М. Аргайл, Є. М. Верещагін, І. Гоффман, Ч. Гудвін, В. І. Кабрін, Дж. Кромдаль, В. А. Ущина, А. Д. Швейцер), вивчення комунікативних стратегій і тактик у продукуванні експліцитних та імпліцитних смислів (Л. Р. Безугла, Д. Майлат, І. І. Морозова, С. Освальд, Г. І. Приходько, Г. Сакс, Б. Ф. Скіннер, І. Є. Фролова).

Соціальні ролі складаються у чисельні конфігурації (Н. Фейрклау, Дж. Херітедж), які проявляються у мовленнєвій діяльності дискурсивної особистості. Взаємодія різних кодових систем, серед яких головне місце посідає взаємодія вербальних та невербальних компонентів комунікації (Р. Л. Бердвістл, Дж. Бургон, М. Коццоліно, Г. Ю. Крейдлін, В. О. Лабунська, Дж. Маккроскі, В. Річмонд, І. І. Сєрякова, Л. В. Солошук, Р. Харпер), відображається у процесі оперування рольовим набором. Мобільність соціальних ролей зумовлює вивчення стратегій та тактик переходу від однієї виконуваної соціальної ролі до іншої. У залежності від типу мобільності (у межах статусно-орієнтованого або особистісно-орієнтованого типів спілкування, а також при переході від одного типу до іншого) варіюється набір вербальних та невербальних компонентів комунікації при виконанні дискурсивною особистістю різних соціальних ролей.

Соціальні ролі базуються на очікуваннях соціуму (Б. Біддл, Е. Берн, М. Невала, А. Нурмі, П. Пахта, А. Сапру), які визначають норми та правила поведінки. Стереотипне втілення соціальної ролі на вербальному та невербальному рівнях комунікації відбувається згідно з сценарієм, в основі якого закладені принципи екологічного спілкування. Під екологічним спілкуванням розуміється етичність, гармонічність та ефективність комунікативного процесу, а також відповідність виконанню соціальної ролі очікуванням соціуму.

Актуальність роботи зумовлена притаманним сучасній лінгвістиці антропоцентричним характером досліджень комунікативних процесів

у різноманітних ситуаціях спілкування і, відповідно, при виконанні комунікантами різних соціальних ролей. Дискурсивний аналіз сприяє розв'язанню наукової проблеми інтерпретації значень вербальних та невербальних комунікативних компонентів при втіленні різних соціальних ролей, а також виявленню стратегій та тактик реалізації соціальних ролей у різних типах дискурсу.

Зв'язок роботи із науковими темами. Дисертація відповідає профілю досліджень, які проводяться на факультеті іноземних мов Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна у межах наукових тем «Когнітивно-дискурсивні дослідження мови та перекладу» (номер державної реєстрації 0114U004320) та «Еколінгвістичний підхід до аналізу германських мов та педагогічного процесу їх навчання на гуманітарних факультетах українських вишів» (номер державної реєстрації 0118U002092).

Мета дисертаційного дослідження полягає у виявленні особливостей мовленнєвої поведінки дискурсивної особистості при виконанні нею різних соціальних ролей, що простежуються у варіюванні вербальних, невербальних та надвербальних компонентів комунікації.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- обґрунтувати теоретико-методологічні основи дослідження мовленнєвої поведінки дискурсивної особистості при зміні нею соціальних ролей;
- визначити соціальні та біосоціальні змінні, що впливають на мовленнєвий репертуар дискурсивної особистості при виконанні нею соціальних ролей;
- визначити комунікативні стратегії реалізації соціальних ролей в інституціональному та побутовому типах дискурсу;
- схарактеризувати особливості використання вербальних компонентів комунікації при реалізації соціальних ролей;
- виявити специфіку оперування невербальними та надвербальними компонентами комунікації при втіленні дискурсивною особистістю соціальних ролей в різних типах дискурсу;
- визначити специфіку взаємодії вербальних і невербальних компонентів комунікації при зміні соціальних ролей особистістю.

Об'єкт дослідження становлять вербальні та невербальні компоненти комунікації, які дискурсивна особистість використовує при виконанні різних соціальних ролей у різних типах дискурсу.

Предметом дослідження виступають особливості використання дискурсивною особистістю вербальних та невербальних компонентів комунікації у ході реалізації соціальних ролей в інституціональному та побутовому типах дискурсу за допомогою певних стратегій та тактик.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що в основу виконання соціальних ролей закладено принципи екологічного спілкування, які визначають дискурсивну поведінку особистості та вибір дискурсивних стратегій та тактик виконання соціальних ролей.

Матеріалом для дослідження слугували 2180 діалогічних дискурсивних фрагментів, де демонструється зміна конфігурацій соціальних ролей дискурсивною особистістю. Діалогічні фрагменти виокремлено методом суцільної вибірки із текстів сучасної англомовної художньої літератури та скриптів кінофільмів загальним обсягом 4186 сторінок (194,7 друк. арк.).

Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження є комунікативно-дискурсивний напрям у мовознавчих дослідженнях: теорія дискурсу (А. Д. Белова, Р. Водак, Т. А. ван Дейк, А. П. Мартинюк, О. І. Морозова, В. А. Ущина, І. Є. Фролова, І. С. Шевченко); когнітивно-комунікативний підхід, у якому мовлення розглядається в соціокультурному комунікативному контексті (Є. В. Бондаренко, І. М. Колегаєва, Дж. Лакофф, І. І. Морозова, Г. Сакс, В. О. Самохіна, І. С. Шевченко); лінгвістична прагматика (Л. Р. Безугла, І. П. Сусов, І. С. Шевченко); теорія мовної / дискурсивної особистості (Ф. С. Бацевич, В. І. Карасик, Ю. М. Караулов, Н. В. Петлюченко, Л. В. Солощук); теорія комунікації, включаючи невербальну (Дж. Бургон; І. Н. Горєлов, М. Л. Кнапп, Г. Ю. Крейдлін, Г. Г. Почепцов, В. П. Річмонд, О. О. Селіванова, І. І. Серякова, Л. В. Солощук, А. Шефлен, О. В. Яшенкова). У ході дослідження соціальних ролей з точки зору лінгвістики спираємось на структурно-функціональний підхід (В. Лабов, Б. Біддл, Я. Бломмарт, П. Берк, П. Пахта, А. Сапру, Е. Дж. Томас); конверсаційно-аналітичний (Н. Фейрклау, Дж. Херітедж, Г. Сакс, Є. Щеглофф) та теорію ролей (Р. Лінтон, Дж. Мід, Дж. Л. Морено, Т. Парсонс).

Методами дослідження є *дискурсивний аналіз* для визначення типу дискурсу (інституціональний чи побутовий), у межах якого комуніканти реалізують соціальні ролі; *контекстно-ситуативний аналіз* для опису специфічних рис дискурсивної особистості як суб'єкта комунікації у ході реалізації соціальних ролей; *прагмалінгвістичний аналіз* для виокремлення стратегій і тактик у межах інституціонального та побутового типів дискурсу, що визначають напрям інтеракції у різних конфігураціях соціальних ролей; *прагмасемантичний аналіз* для опису структурно-семантичних та прагматичних особливостей реалізації стратегій виконання соціальних ролей дискурсивною особистістю; *метод аналізу невербальних компонентів комунікації*; елементи кількісних підрахунків.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у тому, що у ньому вперше (1) представлено результати лінгвістичного аналізу вербальних, невербальних та надвербальних компонентів комунікації, які використовуються дискурсивною особистістю при виконанні соціальних ролей в інституціональному та побутовому типах дискурсу; (2) окреслено основні мовні та немовні засоби, що характеризують варіативність соціальних ролей на вербальному, невербальному та надвербальному рівнях; (3) схарактеризовано комунікативні стратегії та тактики реалізації соціальних ролей в інституціональному та побутовому типах дискурсу; (4) виявлено дискурсивну специфіку взаємодії

вербальних та невербальних компонентів комунікації при реалізації соціальних ролей у цих типах дискурсу.

Наукову новизну отриманих результатів узагальнено у таких **положеннях, що виносяться на захист**:

1. Соціальна роль – стереотипна модель поведінки – втілюється у дискурсі на основі сценарію за допомогою стратегій, які реалізують стереотип на вербальному, невербальному та надвербальному рівнях комунікації.

2. На реалізацію соціальних ролей дискурсивною особистістю в інституціональному та побутовому типах дискурсу впливають такі фактори, як гендер, вік, соціальна група, психотип.

2.1. Чинник гендеру впливає на мовленнєву поведінку особистості в комплексі з типом соціальної ролі (домінантна / субординативна) в інституціональному дискурсі або підкреслює стереотипність поділу соціальних ролей на чоловічі та жіночі у побутовому дискурсі.

2.2. Вік визначає здатність особистості виконувати соціальні ролі, що відповідають очікуванням суспільства та прийнятим нормам поведінки. Характер інституціональних стосунків обумовлює істотну значущість різниці у поглядах старшого та молодшого поколінь, тоді як за побутових умов спілкування вік є менш вагомим чинником впливу на реалізацію ролей.

2.3. Соціальна група вимагає від особистості дотримання соціальної ієрархії в інституціональному дискурсі. Комунікативна поведінка із дотриманням норм ієрархізації є зазвичай притаманною цьому мовцю і при виконанні ним соціальних ролей у побутовому дискурсі.

2.4. Толерантність та інтолерантність як два основних психологічні типи поведінки особистості впливають на мовленнєвий репертуар. Толерантні дискурсивні особистості приділяють значну увагу вибору відповідного ситуації мовленнєвого репертуару, в той час як інтолерантні не розмежовують побутове та офіційно-ділове спілкування, нехтують правилами поведінки щодо втілення соціальних ролей при переході від інституціонального до побутового дискурсу, що проявляється на вербальному, невербальному і надвербальному рівнях комунікації.

3. Стратегії, що визначають напрям інтеракції, вибір основних і додаткових тем розмови при виконанні комунікантами різних соціальних ролей, залежать від типу дискурсу – інституціонального чи побутового. В інституціональному дискурсі наявні стратегія реалізації домінантної соціальної ролі та стратегія реалізації субординативної соціальної ролі. У побутовому дискурсі виокремлюється стратегія реалізації симетричних рольових позицій та стратегія реалізації асиметричних рольових позицій. Тактики, що є інструментами виконання цих стратегій, обираються за спрямованістю комунікації на кооперацію чи конфлікт.

4. Репертуар вербальних компонентів мовця змінюється при переході від виконання домінантної ролі до субординативної і навпаки, що найбільш

виразно простежується у звертаннях, позитивній самореференції та імпліцитних оцінках.

4.1. В інституціональному дискурсі звертання підкреслюють ієрархічність стосунків між комунікантами та позначають соціальну роль партнера. У побутовому дискурсі за допомогою звертань акцентується увага на міжособистісних відносинах та емоційно-оцінному ставленні комунікантів.

4.2. Наявність імпліцитних оцінок є знаковою особливістю при асиметричному типі рольових відносин, реалізація яких супроводжується емоційним забарвленням, що створюється за допомогою невербальних компонентів, тоді як оцінка партнера виражається імпліцитними вербальними засобами.

4.3. Позитивна самореференція підкреслює відповідність поведінки дискурсивної особистості стереотипній реалізації соціальної ролі.

5. Мовленнєвий репертуар виконання соціальних ролей залежить від зони дискурсивного оточення, представниками якої виступають мовці. Ступінь обізнаності щодо вербального та невербального репертуарів комунікативного партнера варіюється від високого у ядерній зоні дискурсивного оточення до меншого ступеня передбачення мовленнєвої поведінки опонента у маргінальній та периферійній зонах.

5.1. Невербальний паспорт дискурсивної особистості видозмінюється з урахуванням соціально прийнятих у суспільстві норм щодо виконання певних соціальних ролей. Невербальні компоненти комунікації при втіленні соціальних ролей слугують збереженню офіційно-ділового статусу мовця в інституціональному дискурсі та визначають ступінь щирості висловлень / дій, а також зацікавленості в емоційному стані комунікативного партнера в побутовому дискурсі.

5.2. Оперування надвербальними компонентами комунікації дискурсивною особистістю у процесі втілення нею соціальних ролей, що залучає перехід з інституціонального до побутового типу дискурсу, вимагає обізнаності у правилах та нормах поведінки в побутових та офіційно-ділових умовах комунікації. Порушення цих норм та правил призводить до комунікативного дисонансу та комунікативних невдач.

6. 3 точки зору екологічності спілкування зміна соціальних ролей дискурсивною особистістю є амбівалентно-екологічною, на що впливає: відповідність / невідповідність очікуванням соціуму від виконуваної соціальної ролі; кооперативний / некооперативний напрям спілкування; гра на підвищення / пониження соціальних ролей; вибір адекватної / неадекватної стратегії зміни соціальної ролі.

Теоретичне значення отриманих результатів полягає у тому, що вони дозволяють встановити специфіку оперування вербальними та невербальними компонентами комунікації у ході виконання дискурсивною особистістю різних соціальних ролей, схарактеризувати варіативність взаємодії вербальних та невербальних компонентів комунікації з урахуванням прагматичних

і дискурсивних параметрів їх функціонування. Розкриття комунікативно-прагматичних механізмів реалізації різних соціальних ролей сприяє поглибленню лінгвопрагматики та теорії дискурсу.

Практична цінність роботи полягає у тому, що отримані результати дослідження можуть бути використані у курсах теоретичної граматики (розділ «Прагматика речення»), у спеціальних курсах з теорії комунікації, дискурс-аналізу, теорії невербальної комунікації, соціолінгвістики, а також у наукових дослідженнях студентів та аспірантів.

Апробація результатів дослідження здійснена на засіданнях кафедри англійської філології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (2015–2018 рр.); на 13 міжнародних наукових конференціях: VI Міжнародному науковому форумі «Сучасна англістика: До 85-річчя кафедри англійської філології» (Харків, 2015), XV науковій конференції з міжнародною участю «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2016), X Міжнародній науково-практичній конференції «Мови і світ: дослідження та викладання» (Кіровоград, 2016), II Міжнародній конференції «Художні феномени в історії світової літератури: перехід мови в письменництво («Горизонт очікування»)» (Харків, 2016), VII Міжнародному науковому форумі «Сучасна іноземна філологія: дослідницький потенціал» (Харків, 2016), XVI науковій конференції з міжнародною участю «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2017), III Міжнародній науковій конференції «Художні феномени в історії світової літератури: перехід мови в письменництво («Екоцентризм: Культура і природа»)» (Харків, 2017), III Міжнародній науково-практичній конференції «Текст у сучасному лінгвістичному вимірі» (Переяслав-Хмельницький, 2017), конференції з міжнародною участю «Culture. Cognition. Communication. (Inter)cultural perspectives on language and the mind» (Люблін, 2017), Міжнародній науково-професійній конференції «Urgent Problems of Philology and Linguistics» (Будапешт, 2017), XVII науковій конференції з міжнародною участю «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2018), Міжнародній науково-професійній конференції «Science without boundaries – development in XXI century» (Будапешт, 2018), VIII Міжнародному науковому форумі «Сучасна германістика: наукові дискусії» (Харків, 2018).

Основні теоретичні положення та висновки дисертації відображено у **14 публікаціях** автора (заг. обс. 4,7 авт. арк.), з них 4 статті опубліковано у спеціалізованих виданнях України, 2 – за кордоном (1 – у співавторстві, де дисертанту належить здійснення практичної частини дослідження) та тезах 8 наукових конференцій.

Обсяг та структура роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку наукових джерел (388 джерел, з яких 80 – іноземними мовами), списку довідкової літератури (10 джерел), списку джерел ілюстративного матеріалу (24) і додатків (4). Загальний обсяг роботи – 11 авт. арк., обсяг основного тексту – 9 авт. арк.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету та завдання дослідження, окреслено його об'єкт і предмет, описано матеріал дослідження і методи його аналізу, розкрито наукову новизну, теоретичну значущість і практичну цінність роботи, наведено дані про апробацію результатів дослідження та публікації.

У першому розділі дисертації **«Теоретико-методологічні основи дослідження соціальних ролей дискурсивної особистості»** викладено теоретико-методологічні засади дослідження соціальних ролей дискурсивної особистості; проведено аналіз виконання рольового репертуару дискурсивною особистістю; схарактеризовано особливості мобільності соціальних ролей; розмежовано поняття соціальної ролі та соціального статусу дискурсивної особистості; виявлено взаємодію вербальних та невербальних компонентів комунікації при зміні соціальних ролей; а також досліджено зміни соціальних ролей з точки зору еколінгвістики. Трамбування соціальних ролей як стереотипної моделі поведінки зумовлює важливість залучення принципів еколінгвістики, де екологічна ситуація розглядається як спілкування, що не має шкідливого впливу на психоемоційний стан людини (Е. Хауген, А. Стібб) та зберігає складені в суспільстві норми щодо реалізації певної соціальної ролі.

Одиницею аналізу є висловлення та невербальні компоненти комунікації, що його супроводжують.

Комплексність і послідовність дослідження забезпечено алгоритмом, що включає п'ять етапів: (1) визначення конфігурацій соціальних ролей комунікантів на основі відібраного матеріалу; (2) визначення типу дискурсу, у межах якого комуніканти реалізують соціальні ролі; (3) опис специфічних рис дискурсивної особистості як суб'єкта комунікації у ході реалізації соціальних ролей; (4) виокремлення стратегій і тактик у межах інституціонального та побутового типів дискурсу, що визначають напрям інтеракції у різних конфігураціях соціальних ролей; (5) характеристика структурно-семантичних та прагматичних особливостей реалізації стратегій та тактик виконання соціальних ролей дискурсивною особистістю, включаючи аналіз взаємодії вербальних компонентів комунікації з невербальною складовою.

Виходячи з положення, що «дискурс протікає в широкому соціокультурному контексті» (О. І. Морозова, І. С. Шевченко), у роботі англomовний інституціональний та побутовий типи дискурсу трактуємо як середовище реалізації соціальних ролей дискурсивною особистістю (Л. В. Солошук, Н. В. Петлюченко), де соціальна роль визначається як прийнятий суспільством образ / лінія поведінки, яка очікується від учасників акту комунікації (Б. Біддл, В. І. Карасик, І. С. Кон, Л. П. Крисін, В. Лабов, П. Пахта, Г. Сакс, А. Сапру). Розуміння мовними особистостями соціальних ролей своїх співрозмовників дає їм можливість спрогнозувати тип поведінки, обрати відповідні

комунікативно-прагматичні стратегії, а також вносити необхідні корективи під час розгортання акту комунікації.

Деталізуючи визначення соціальної ролі на матеріалі дослідження та виходячи з його мети, соціальна роль трактується як стереотипна модель поведінки, яка втілюється у дискурсі через сценарій за допомогою стратегій, які реалізують стереотип на вербальному, невербальному та надвербальному рівнях комунікації.

Ураховуючи елементи когнітивного підходу, розроблено сценарій (Л. Р. Безугла, В. А. Ущина, І. Є. Фролова) реалізації соціальних ролей, в основі якого лежить структурна схема «шляху»: джерело – шлях – мета (Дж. Лакофф). У ході виконання сценарію соціальної ролі джерелом є позиціонування особистості (В. А. Ущина). Етап позиціонування включає оцінювання комунікативного партнера. Оцінка виражається (імпліцитно/ експліцитно) мовленнєвими засобами (вербально/невербально/надвербально), або не виражається зовсім.

Наступним етапом у сценарії є обрання шляху, під чим мається на увазі прийняття соціальної ролі та вибір відповідної стратегії. Метою є фінальний стан, який особистість бажає досягти, що відбувається за умови вдалого втілення сценарію.

Мовленнєвий рольовий репертуар дискурсивної особистості є прямо залежним від зони дискурсивного оточення (Л. В. Солощук): ядерної, маргінальної чи периферійної, у відповідності з чим дискурсивна особистість оперує вербальними, невербальними та надвербальними (Р. Барт, Р. Л. Бердвістелл, І. Н. Горелов, М. Коццоліно, Г. Ю. Крейдлін) компонентами комунікації.

На етапі прийняття соціальної ролі комунікант виконує свою роль не тільки за допомогою вербальних компонентів комунікації експліцитно чи імпліцитно, але й невербальних. Невербальний паспорт дискурсивної особистості видозмінюється з урахуванням соціально прийнятих у суспільстві норм щодо виконання певних соціальних ролей. Невербальні компоненти комунікації при втіленні соціальних ролей в інституціональному дискурсі слугують збереженню офіційно-ділового статусу мовця, в той час як невербальні компоненти при втіленні соціальних ролей в побутовому дискурсі визначають ступінь щирості висловлень / дій, а також зацікавленості в емоційному стані комунікативного партнера.

Оперування надвербальними компонентами комунікації дискурсивною особистістю у процесі втілення нею соціальних ролей, що залучає перехід з інституціонального до побутового типу дискурсу, вимагає обізнаності у правилах та нормах поведінки в побутових та офіційно-ділових умовах комунікації. Порушення цих норм та правил призводить до комунікативного дисонансу та комунікативних невдач.

Наступним кроком є обрання стратегії. Стратегії, що визначають напрям інтеракції, вибір основних і додаткових тем розмови при виконанні

комунікантами різних соціальних ролей, залежать від типу дискурсу – інституціонального чи побутового.

У другому розділі «**Особливості організації мовленнєвого репертуару дискурсивної особистості у різних типах дискурсу**» виділено чинники, що впливають на реалізацію дискурсивною особистістю соціальних ролей при переході з інституціонального до побутового типу дискурсу і навпаки; схарактеризовано особливості взаємодії вербальних та невербальних компонентів комунікації при зміні соціальних ролей при переході від інституціонального до побутового типу дискурсу.

Конфігурація ролей впливає на змістові і формально-структурні особливості спілкування та характеризується певними закономірностями. На виконання соціальних ролей в інституціональному та побутовому типах дискурсу та при конфігурації соціальних ролей, що залучають перехід від інституціонального до побутового, впливають такі базові соціальні, біосоціальні та психологічні чинники, як гендер, вік, соціальна група, до якої належить дискурсивна особистість. Виокремлено типи дискурсивних особистостей із врахуванням психологічного чинника – толерантна та інтолерантна дискурсивна особистість.

При зміні соціальних ролей, що залучає перехід від інституціонального дискурсу до побутового, статусно-орієнтоване спілкування дискурсивної особистості накладає відбиток на її мовленнєвий репертуар у особистісно-орієнтованому спілкуванні.

Мовлення дискурсивної особистості при виконанні соціальних ролей в інституціональному дискурсі на вербальному рівні включає офіційні звертання, імпліцитні висловлювання, які апелюють до статусно-рольових відносин комунікантів:

ELIZABETH: Well, we will save that for our weekly meetings. Now, if there's nothing else, I believe we have some business to attend to...

TONY: [stares, then clicks] Of course... [He falls, rather extravagantly, on his bended knee.]

TONY: Your Majesty, the country has spoken... and I come now to ask your permiss...

ELIZABETH: No, no, no. It's usual for ME to ask the questions (The Queen, 2006).

На невербальному рівні комунікації знаковими є офіційні ритуальні жести та знижений рівень емоційності спілкування.

Побутове спілкування характеризується вищим ступенем емоційності. Соціальна роль особистості в інституціональному дискурсі накладає відбиток на виконання ролі у побутовому, що відображається в стриманості емоцій. Якщо соціальна роль людини вимагає від неї авторитарності та дотримання соціальної ієрархії в інституціональному дискурсі, то така сама комунікативна поведінка є зазвичай притаманною тому самому мовцю і при виконанні ним соціальних ролей у побутовому дискурсі:

[Presently, the door opens, and a red-eyed PRINCE CHARLES emerges.]

CHARLES: They [children]'re going to go back to sleep [clears his throat, speaks with difficulty]. Well, try anyway.

[The QUEEN goes up to CHARLES and stiffly, poignantly, tries to touch him. But cannot. Is unable. She withdraws her hand.]

CHARLES [reading the message]: My Private Secretary's office has found a travel agency open in New York that will sell me a flight to Paris with an hour's stop over in Manchester.

[CHARLES contains himself with difficulty.]

CHARLES: Perhaps now you might consider whether it's still an extravagance to bring back the mother of the future King of England in one of our planes?

ELIZABETH [after a long pause]: All right.

[CHARLES's eyes burn. He turns, and walks out] (The Queen, 2006).

При зміні соціальних ролей, що залучає перехід від інституціонального до побутового дискурсу, особистість запозичує елементи вербальної та невербальної поведінки, якими оперує в інституціональному дискурсі, та використовує їх в побутовому (стриманість емоцій через жест рукою). Тобто, офіційно-ділові умови комунікації накладають відбиток на мовленнєвий репертуар у побутових умовах.

Комунікативні процеси в суспільстві тісно пов'язані з поняттям увічливості та етикету. Увічливість знаходить віддзеркалення в інституціональних та побутових умовах спілкування. Встановлено, що принцип екологічності спілкування надає кооперативного характеру комунікації в побутовому дискурсі та сприяє партнерським відносинам за офіційно-ділових обставин.

Лінгвістичне дослідження соціальних ролей з точки зору мікродіахронії показало, що в XXI столітті у порівнянні з початком XX століття ролі реалізуються дещо по-різному. Виконання соціальних ролей на початку XX століття характеризується їхнім чітким розмежуванням в інституціональному та побутовому типах дискурсу, що виражається у мовленнєвій поведінці особистості.

На початку XX століття вербальна та невербальна поведінка мовців характеризується великим ступенем розмежувань соціальних ролей, що становить 78% прикладів ілюстративного матеріалу (за 100% узято приклади зміни соціальних ролей дискурсивною особистістю за історичний період – початок XX століття). Збереження морально-етичних норм спілкування відбувається через ввічливі звертання, що апелюють до соціального статусу партнера, форми ввічливої відмови, паузи, як ввічливий знак передачі комунікативного ходу.

У сучасному світі, на початку XXI століття, межі між виконуваними соціальними ролями не є такими чіткими, як на початку XX століття. Чіткі межі між ролями існують у 55% прикладів ілюстративного матеріалу (за 100% узято приклади зміни соціальних ролей дискурсивною особистістю за історичний період – початок XXI століття).

У третьому розділі «**Особливості дискурсивної поведінки при зміні конфігурації соціальних ролей у межах інституціонального дискурсу**» виокремлено та схарактеризовано стратегії виконання соціальних ролей в інституціональному дискурсі; досліджено особливості реалізації кожної із тактик, включаючи вербальні та невербальні особливості їхнього втілення.

В інституціональному дискурсі параметром для виділення стратегій (реалізації домінантної соціальної ролі та субординативної соціальної ролі) є ієрархізація соціальних ролей. Стратегія реалізації домінантної ролі втілюється через тактики кооперативного характеру: зближення (54%); схвалення соціальної ролі комунікативного партнера (46%); та тактики некооперативного характеру: демонстрація власної домінантної соціальної ролі (38%); дидактичний вплив на комунікативного партнера з субординативною соціальною роллю (35%); ігнорування субординативної соціальної ролі опонента (27%).

Інструментами реалізації субординативної соціальної ролі є такі тактики кооперативного характеру: підтвердження домінантної соціальної ролі комунікативного партнера (61%); обіцяння та прохання (39%); і тактики некооперативного характеру: спростування домінантної соціальної ролі комунікативного партнера (59%); ігнорування домінантної соціальної ролі комунікативного партнера (41%).

Репертуар вербальних компонентів мовця змінюється при переході від виконання як домінантної ролі до субординативної, так і від субординативної до домінантної. Маркерами переходу від однієї соціальної ролі до іншої є звертання, позитивна самореференція та імпліцитні оцінки:

EMILY: *Andrea Sachs?*

ANDREA: *Yes.*

EMILY: *Great. Human Resources certainly has an odd sense of humor. Follow me. Okay, so I was Miranda's second assistant but her first assistant recently got promoted, and so now I'm the first.*

ANDREA: *Oh, and you're replacing yourself.*

EMILY: *Well, I am trying. Miranda sacked the last two girls after only a few weeks. We need to find someone who can survive here. Do you understand?*
(*The Devil Wears Prada*, 2006).

Звертання на повне ім'я та прізвище (*Andrea Sachs*), позитивна самореференція (*now I'm the first*), надання імпліцитних оцінок (*Human Resources certainly has an odd sense of humor*) та саркастична усмішка складають мовленнєвий репертуар особистості при реалізації домінантної соціальної ролі. В інституціональному дискурсі невербальні компоненти використовуються, як правило, осмислено та цілеспрямовано. В інституціональному спілкуванні невербальна поведінка мовця з домінантною соціальною роллю є інформативною для мовців з субординативними ролями, невербальні складові використовуються цілеспрямовано. Мовлення тієї самої дискурсивної особистості змінюється при її втіленні субординативної соціальної ролі:

MIRANDA: *I don't understand why it's so difficult to confirm an appointment.*

EMILY: *I know. I'm so sorry, Miranda. I actually did confirm last night.*

MIRANDA: *Details of your incompetence do not interest me. Tell Simone I'm not going to approve that girl that she sent me for the Brazilian layout. I asked for clean, athletic, smiling. She sent me dirty, tired and paunchy. And R.S.V.P. Yes to the Michael Kors party. I want the driver to drop me off at 9:30 and pick me up at 9:45 sharp.*

EMILY: *[Whispers] 9:45 sharp (The Devil Wears Prada, 2006).*

На вербальному рівні зміна ролі проявляється у демонстрації важливості думки опонента з домінантною роллю (*I know*), вибачень (*I'm so sorry, Miranda*), на невербальному – повторенні слів керівника пошепки.

При виконанні соціальних ролей в інституціональному дискурсі важливим чинником, що впливає на перебіг комунікації, є надвербальний компонент, який допомагає визначити соціальну роль особистості до вступу в інтеракцію з нею. Прикраси та аксесуари сприяють визначенню соціальної ролі особистості:

At a small table, sitting very upright, was one of the ugliest old ladies he had ever seen. It was an ugliness of distinction – it fascinated rather than repelled. She sat very upright. Round her neck was a collar of very large pearls which, improbable though it seemed, were real. Her hands were covered with rings. Her sable coat was pushed back on her shoulders. A very small and expensive black toque was hideously unbecoming to the yellow, toad-like face beneath it (Murder On the Orient Express, p. 21).

Такий надвербальний компонент як постава може надати інформацію про соціальну роль особистості. Постава та пози, які обирають співрозмовники, змінюються в залежності від місця співрозмовника у соціальній ієрархії. За поставою можна визначити, чи схильна людина домінувати чи підкорятися. Пряма постава (*sitting very upright*) говорить про домінантну соціальну роль та високий соціальний статус.

В офіційно-ділових умовах спілкування мовці належать до маргінальної чи периферійної зони дискурсивного оточення і тому є недостатньо обізнаними в надвербальних характеристиках комунікативного партнера. Вміння тлумачити послання зашифровані надвербальними компонентами сприяє екологічному спілкуванню та запобігає перебігу комунікації у конфліктне русло.

У четвертому розділі «**Особливості дискурсивної поведінки при зміні конфігурації соціальних ролей у межах побутового дискурсу**» виокремлено та схарактеризовано стратегії виконання соціальних ролей у побутовому дискурсі; проаналізовано засоби реалізації кожної із тактик, включаючи вербальні, невербальні та надвербальні особливості їхнього втілення.

Параметром виділення стратегій реалізації соціальних ролей у побутовому дискурсі є симетричні / асиметричні відносини між учасниками комунікації,

що дозволяє виокремити стратегію реалізації симетричних рольових позицій та стратегію реалізації асиметричних рольових позицій.

Тактики, що є інструментами втілення стратегії реалізації симетричних взаємовідносин, мають кооперативний та некооперативний характер. До кооперативних належать тактика пропонування соціальної ролі «Друг» (58%); тактика зближення (25%); визнання соціальної ролі комунікативного партнера (17%). До некооперативних – тактика заперечення соціальної ролі «Друг» (39%); підкреслення негативних якостей комунікативного партнера (35%); приписування вищої соціальної ролі самому собі (26%).

Тактики, що є інструментами втілення стратегії реалізації асиметричних рольових позицій, також мають кооперативний та некооперативний характер. До кооперативних належить тактика підтвердження власної вищої соціальної ролі (42%); призначення соціальної ролі комунікативному партнеру (31%); дидактичний вплив на комунікативного партнера (27%). До некооперативних тактик – демонстрація вищої соціальної ролі (27%); спростування власної нижчої соціальної ролі (22%); приписування соціальної ролі комунікативному партнеру (19%); заперечення соціальної ролі комунікативного партнера (17%); ігнорування вищої соціальної ролі комунікативного партнера (15%).

Мовленнєвий репертуар виконання соціальних ролей у побутовому дискурсі залежить від того, представником якої зони дискурсивного оточення виступає комунікативний партнер. Спілкування комунікантів, що знаходяться у ядерній зоні дискурсивного оточення, характеризується високим ступенем обізнаності у вербальному та невербальному репертуарі комунікативного партнера. Наприклад, дружина намагається заспокоїти чоловіка, передбачаючи його дії / слова заздалегідь:

[Bertie is struggling to light a cigarette.]

ELIZABETH [wife]: Temper, Bertie darling, temper. Tick, tock, tick, tock.

BERTIE [husband]: Insert marbles! He can insert his own bloody marbles....!

[Elizabeth smiles as she lights the cigarette for him.]

ELIZABETH: You can't keep doing this, Bertie.

BERTIE: I know. Promise me: no more (The King's Speech, 2009).

Використання пестливих звертань (*darling*), створення субмови (*Tick, tock, tick, tock*) характеризують мовленнєвий репертуар представників ядерної зони дискурсивного оточення. У той час, як для комунікантів, що знаходяться у маргінальній та периферійній зонах дискурсивного оточення, виникають складнощі у передбаченні мовленнєвої поведінки опонента:

[INT. SERVANT'S CORRIDOR/WINE CELLAR – DAY.]

David [elder brother] is hunting for a bottle of champagne for Wallis [his lover] in the wine cellar.

BERTIE [the younger brother]: And you've put that woman into our mother's suite? [Bertie can't understand David's irresponsibility.]

DAVID: Mother's not still in the bed, is she?

BERTIE: That's not funny.

[David finds the bottle he was looking for.]

DAVID: Wally likes the very best.

BERTIE [raising his voice]: I don't care what woman you carry on with at night, as long as you show up for duty in the morning! (The King's Speech, 2009).

Комунікант у соціальній ролі молодшого брата, що стереотипово характеризується субординативною поведінкою по відношенню до старшого брата, змінює свій мовленнєвий репертуар, беручи на себе домінуючу позицію, тим самим проявляючи інтолерантність.

Толерантні дискурсивні особистості приділяють значну увагу вибору відповідного ситуації мовленнєвого репертуару, у той час як інтолерантні схильні не розмежовувати офіційно-діловий та побутовий стилі спілкування, вони нехтують правилами поведінки щодо втілення соціальних ролей при переході від інституціонального до побутового дискурсу, що проявляється на вербальному, невербальному і надвербальному рівнях комунікації.

ВИСНОВКИ

Антропоцентричність сучасної лінгвістики, яка уможливорює дослідження мовленнєвої діяльності з урахуванням прагматичних чинників та вимагає особливої уваги до комунікативної поведінки її суб'єктів, дозволяє досліджувати зміну соціальних ролей як один із антропокомпонентів комунікативного акту та вивчати прагматику дискурсивної поведінки мовців при зміні ними соціальних ролей. Конфігурація соціальних ролей залежить від типу дискурсу, в якому відбувається комунікація, – в інституціональному чи побутовому.

Базуючись на принципах комунікативно-дискурсивної та когнітивно-комунікативної парадигми лінгвістики, проведене дослідження дозволило надати визначення соціальної ролі з точки зору дискурсології; визначити змінні, що впливають на мовленнєвий репертуар дискурсивної особистості при виконанні нею соціальних ролей в інституціональному та побутовому типах дискурсу. За допомогою принципів лінгвістичної прагматики виокремлено стратегії реалізації соціальних ролей в інституціональному та побутовому типах дискурсу. У роботі визначено дискурсивну специфіку взаємодії вербальних, невербальних і надвербальних компонентів комунікації при зміні соціальних ролей дискурсивною особистістю в інституціональному, побутовому типах дискурсу та при переході від одного типу до іншого; досліджено відповідність вербальних, невербальних та надвербальних компонентів комунікації принципам екологічного спілкування при зміні конфігурації соціальних ролей.

На мовленнєву організацію соціальних ролей впливають соціальні, біосоціальні та психологічні змінні. Гендер, вік, соціальний клас ураховуються

комунікантами при виконанні ними соціальних ролей в інституціональному та побутовому типах дискурсу заради збереження принципів екологічного спілкування та уникнення комунікативних дисонансів. За психологічним показником класифікуємо дискурсивних особистостей на толерантних та інтолерантних, що зумовлює їхню мовленнєву поведінку при зміні соціальних ролей.

Стратегії реалізації соціальних ролей в інституціональному дискурсі поділяються на домінантні та субординативні, що зумовлено тим, що спілкування комунікантів в інституціональному дискурсі характеризується різним ступенем влади та ієрархізацією статусно-рольових відносин.

Параметром виділення стратегій реалізації соціальних ролей у побутовому дискурсі є симетричні / асиметричні відносини між учасниками комунікації, на основі чого виокремлено стратегію реалізації симетричних рольових позицій та стратегію реалізації асиметричних рольових позицій.

На вербальному рівні комунікації маркерами переходу від однієї соціальної ролі до іншої є звертання, імпліцитні оцінки комунікантів, позитивна самореференція, рівень емоційності спілкування. Тип дискурсу визначає межі мовленнєвої поведінки дискурсивної особистості при втіленні соціальних ролей. Норми інституціонального спілкування не завжди дозволяють виходити за межі офіційно-ділової комунікації, у той час як «гнучкість» побутового спілкування дозволяє дискурсивній особистості вносити елементи мовленнєвої поведінки, характерної для інституціонального дискурсу.

На невербальному рівні комунікації соціальна роль реалізується у проксемічному компоненті – особистість із домінантною соціальною роллю займає більше комунікативного простору, розправляючи плечі, ставлячи руки на талію та ноги на ширині плечей; у просодичному – підвищенні тонального рівня; кінесичному – погляд в очі, жести руками. Для особистості, що виконує субординативну соціальну роль, характерною є компактна поза, яка займає небагато комунікативного простору; тональний рівень нижчий за рівень комунікативного партнера із домінантною соціальною роллю; на кінесичному рівні – схрещені руки або ноги, погляд – не настільки впевнений як у мовця з домінантною соціальною роллю.

Обізнаність у надвербальних компонентах комунікації у різних конфігураціях соціальних ролей відкриває можливість коректно декодувати подану через них інформацію та сприяє адекватному вибору стратегій та тактик. Мовці в умовах статусно-орієнтованого спілкування зазвичай належать до маргінальної чи периферійної зон дискурсивного оточення, що означає лімітовану обізнаність щодо особливостей оперування опонентом надвербальними компонентами комунікації. Вміння адекватно інтерпретувати надвербальні компоненти сприяє збереженню принципів екологічного спілкування та запобігає перебігу комунікації у конфліктне русло.

На сучасному етапі розвитку суспільства сценарії виконання соціальних ролей не мають чітких меж, тому дискурсивні особистості запозичують характерні елементи одного типу дискурсу для виконання ролей в іншому. Така гнучкість у сценарії реалізації ролей характерна для ХХІ століття. Мовленнєва поведінка особистостей у ХХ столітті є більш структурованою згідно з усталеними в суспільстві нормами щодо сценаріїв реалізації соціальних ролей.

Здійснений аналіз варіативності вербальних та невербальних компонентів комунікації при різних конфігураціях соціальних ролей дискурсивної особистості відкриває нові **перспективи** подальших досліджень, які можуть бути пов'язані з:

- 1) вивченням варіативності вербальних та невербальних компонентів комунікації при зміні конфігурації соціальних ролей в інших типах дискурсу;
- 2) проведенням дослідження впливу міжкультурного чинника на хід виконання соціальних ролей дискурсивною особистістю з урахуванням основних принципів еколінгвістики;
- 3) поглибленням аналізу мовленнєвої / немовленнєвої реалізації соціальних ролей з точки зору інших принципів еколінгвістики;
- 4) розбудовою методик аналізу та дослідженням нестереотипних ситуацій зміни соціальних ролей дискурсивною особистістю, а також побудовою сценарію реалізації соціальних ролей у нестереотипних рольових конфігураціях.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНО У ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Скриннік Ю. С. Еколінгвістичні виміри зміни соціальних ролей мовців у англомовному побутовому дискурсі. *Одеський лінгвістичний вісник : науково-практичний журнал*. 2017. Вип. 9. Том 1. С. 236–239.
2. Скриннік Ю. С. Особливості комунікативної поведінки мовців при зміні соціальних ролей у інституціональному дискурсі. *Теоретична і дидактична філологія. Серія «Філологія»*. Переяслав-Хмельницький. 2017. Вип. 25. С. 371–378.
3. Скриннік Ю. С. Імпліцитна оцінка комунікантів при асиметричному типі рольових відносин. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. Київ. 2016. Вип. 30. С. 164–177.
4. Скриннік Ю. С. Залежність комунікативної поведінки мовця від його соціального статусу у різних типах дискурсу. *Наукові записки. Кіровоградський державний педагогічний університет імені В. Винниченка. Серія: Філологічні науки*. 2016. Вип. 145. С. 276–280.

Наукові праці у зарубіжних наукових виданнях:

5. Солошук Л. В., Скриннік Ю. С. Стратегії оперування соціальними ролями у сучасному англомовному дискурсі. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2018. VI (52). Issue 177. P. 64–68.
(Особистий внесок здобувача у роботі полягає у здійсненні практичної частини дослідження)
6. Скриннік Ю. С. Варіативність мовленнєвої поведінки дискурсивної особистості при зміні соціальних ролей. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2017. V (41). Issue 145. C. 47–51.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Скриннік Ю. С. Типи дискурсивних особистостей при зміні соціальних ролей. *Сучасна германістика: наукові дискусії* : матеріали VIII міжнар. наук. форуму (Харків, 23 жовт. 2018). Харків, 2018. С. 133–135.
8. Скриннік Ю. С. Функціонування звертання у різних типах дискурсу. *Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація* : матеріали XVII міжнар. наук. конф. (Харків, 2 лют. 2018). Харків, 2018. С. 154–155.
9. Skrynnik Yu. S. Non-verbal behaviour in the process of changing social roles in business discourse. *Culture. Cognition. Communication. (Inter)cultural perspectives on language and the mind* : Papers of the Conference (Lublin, 14–15 Sept. 2017). Lublin, 2017. P. 23. URL : <http://phavi.umcs.pl/at/attachments/2017/0906/211238-book-of-abstracts-updated.pdf>. (Дата звернення 02.10.2017).
10. Скриннік Ю. С. Екологія спілкування при зміні соціальних ролей. *Художні феномени в історії світової літератури: перехід мови в письменництво («Екоцентризм: Культура і природа»)* : матеріали III міжнар. наук. конф. (Харків, 7–8 квіт. 2017). Харків, 2017. С. 97–98.
11. Скриннік Ю. С. Особливості функціонування пейоративів у комунікативних ситуаціях з асиметричним статусом мовців. *Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація* : матеріали XVI міжнар. наук. конф. (Харків, 3 лют. 2017). Харків, 2017. С. 120–122.
12. Скриннік Ю. С. Диверсифікація тактик у ситуаціях дидактичного впливу при виконанні комунікантами різних соціальних ролей. *Сучасна іноземна філологія: дослідницький потенціал* : матеріали VII міжнар. наук. форуму (Харків, 23 лист. 2016). Харків, 2016. Ч. II. С. 69–72.
13. Скриннік Ю. С. Вплив соціального статусу мовця на його рольову комунікативну поведінку. *Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація* : матеріали XV міжнар. наук. конф. (Харків, 5 лют. 2016). Харків, 2016. С. 182–184.
14. Скриннік Ю. С. Варіативність вербальної та невербальної поведінки жінки при зміні соціальної ролі. *Сучасна англістика: До 85-річчя кафедри англійської філології* : матеріали VI міжнар. наук. форуму (Харків, 23 верес. 2015). Харків, 2015. С. 131–133.

АНОТАЦІЯ

Скрынник Ю. С. Дискурсивна варіативність вербальної та невербальної поведінки мовців при зміні соціальних ролей (на матеріалі англійської мови). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.04 – германські мови. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України. – Харків, 2019.

Дисертацію присвячено дослідженню особливостей функціонування вербальних та невербальних компонентів комунікації при зміні соціальних ролей дискурсивною особистістю. Соціальні ролі реалізуються через використання комунікативних стратегій і тактик, які різняться в залежності від типу дискурсу (інституціональний / побутовий) та напряму інтеракції (кооперативна / некооперативна). Ступінь влади та статусно-рольова ієрархізація визначає виконання дискурсивною особистістю домінантної чи субординативної ролі в інституціональному дискурсі; симетричні / асиметричні відносини учасників комунікації – в побутовому.

Виконання соціальних ролей ґрунтується на сценарії, що лежить в їхній основі і відповідає очікуванням соціуму та принципам екологічного спілкування для сприяння ефективності комунікативного процесу.

Ключові слова: вербальний компонент комунікації, дискурсивна особистість, інституціональний дискурс, невербальний компонент комунікації, побутовий дискурс, соціальна роль, стратегія, тактика.

АННОТАЦИЯ

Скрынник Ю. С. Дискурсивная вариативность вербального и невербального поведения говорящих при изменении социальных ролей (на материале английского языка). – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.04 – германские языки. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина Министерства образования и науки Украины. – Харьков, 2019.

Диссертация посвящена исследованию особенностей функционирования вербальных и невербальных компонентов коммуникации в процессе изменения социальных ролей дискурсивной личностью. Социальные роли реализуются через использование коммуникативных стратегий и тактик, которые варьируются в зависимости от типа дискурса (институциональный / бытовой) и направления интеракции (кооперативная / некооперативная). Степень власти и статусно-ролевая иерархизация определяет исполнение дискурсивной личностью доминантной или субординативной социальной роли в институциональном дискурсе; симметричные / асимметричные отношения участников коммуникации – в бытовом.

Социальные роли исполняются согласно сценарию, который лежит в их основе и соответствует ожиданиям социума и принципам экологического общения для эффективности процесса коммуникации.

Ключевые слова: бытовой дискурс, вербальный компонент коммуникации, дискурсивная личность, институциональный дискурс, невербальный компонент коммуникации, социальная роль, стратегия, тактика.

ABSTRACT

Skrynnik Y. S. Discursive variability of the speakers' verbal and non-verbal behavior in the process of changing social roles (based on the English language material). – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology. Speciality 10.02.04 – Germanic Languages. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of the Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2019.

This dissertation focuses on the study of interaction of verbal and non-verbal communicative components used by the speaker changing social roles in institutional and everyday types of discourse. The changing of the social roles is implemented through communicative strategies and tactics, the structural, semantic and linguo-pragmatic means of which are characterized by specific features and differ in institutional and everyday types of discourse.

The realization of social roles is influenced by social, biosocial and psychological factors such as gender, age, and social status of a discursive personality. Considering the psychological factor, discursive personalities are presented by two main types – tolerant and intolerant. Tolerant discursive personalities attend to the requirements of the verbal and non-verbal repertoire characteristics of a definite type of discourse whereas intolerant personalities are apt to violate the norms and characteristics of institutional and everyday communication, they neglect the rules of behavior in the process of changing social roles.

The communicative processes in the society are tightly connected with the norms of politeness and ethics. Adhering to the ecological communicative principles contributes to the partnership relations in the institutional communication and provides the cooperative flow of interaction in everyday discourse.

Communication within the institutional discourse depends on the level of authority and the status-role relations hierarchy. The strategy of dominant social role realization and the strategy of subordinate social role realization influence the discursive personality's linguistic repertoire in the institutional discourse. Cooperative and non-cooperative tactics are the instruments for the implementation of these strategies.

The strategy of the dominant social role realization is implemented through the cooperative tactics of converging with a communicative partner; approving a communicative partner's social role; and non-cooperative tactics of demonstrating

own dominant social role; didactic influence on a partner performing the subordinate social role; neglecting a partner's subordinate social role. The strategy of the subordinate social role realization is implemented through the cooperative tactics of confirming a partner's dominant role; promising / appealing to understanding; and non-cooperative tactics of rejecting a partner's dominant role; neglecting a partner's dominant social role.

In the institutional discourse verbal and non-verbal behavior of the speaker performing the dominant social role is highly informative for speakers with subordinate social roles. In the institutional discourse non-verbal behavior is usually purposeful but not spontaneous. Super-verbal characteristics in the institutional discourse are crucial in defining the opponent's social status and social role before the beginning of interaction.

The linguistic repertoire for social roles performance in everyday discourse directly depends on the discourse environment which the communicative partner belongs to. The members of the nuclear discourse environment are highly aware of their partner's verbal and non-verbal repertoire. Speakers belonging to the nuclear discourse environment are more likely to predict their partner's scenario of the social role performance than speakers belonging to non-nuclear discourse environment are. The strategies in everyday discourse are presented by the strategy of symmetrical roles realization and the strategy of asymmetrical roles realization.

The strategy of symmetrical roles realization is implemented through the cooperative tactics of offering a "being a friend" social role; converging with a communicative partner; approving a partner's social role; and the non-cooperative tactics of denying a "being a friend" social role; emphasizing a partner's negative qualities; attributing a higher social role to oneself. The strategy of asymmetrical roles realization is implemented through the cooperative tactics of approving own social role; assigning a social role to a partner; didactic influence on a partner; and the non-cooperative tactics of demonstrating a higher social role; refuting own lower social role; attributing a social role to a partner; denying a communicative partner's role; neglecting a communicative partner's higher social role.

The performed analysis has perspectives for further research connected with the study of discursive variability of speakers' verbal and non-verbal behavior in various types of discourse; consideration of the intercultural factor influencing the process of performing different social roles relying on the principles of ecolinguistics; formation of the methods for the scenario construction of non-stereotypical situations of social roles realization / change.

Key words: discursive personality, everyday discourse, institutional discourse, non-verbal component of communication, social role, strategy, tactic, verbal component of communication.

Підписано до друку 02.04.2019.
Формат 60 x 90/16. Друк ризографічний.
Гарнітура Times New Roman.
Зам. 0204/2019. Ум. вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Ціна договірна.

Надруковано ФОП Сверделов М.О.
м. Харків, вул. Гв. Широнінців, 24, корп. А, кв. 33.
Свідоцтво про державну реєстрацію ВОО № 971661 від 13.12.2005.